

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

□ НОВІКОВ Б.В. (Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК МІРА ПРОЯВУ ЇЇ САМОДІЯЛЬНОСТІ

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема соціальної активності особистості. Автор посилається на накопичені дослідження вітчизняних вчених і вибудовує своє бачення цієї проблеми. Визначення соціальної активності особистості як міри самодіяльності особистості визнається автором як найбільш вдале і бездоганне. Саме таке розуміння активності особистості дає змогу досліднику зробити висновок, що лише в умовах дійсного гуманізму співпадають у діалектичній єдності кінцева та безпосередня цілі соціально-перетворюючого буття особистості, спільнот та усього суспільства.

Ключові слова: соціальна активність, особистості, розподіл самодіяльності, гуманізм, творчість, відповідальність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема социальной активности личности. Автор посылается на накопление исследования отечественных ученых и выстраивает свое видение этой проблемы. Определение социальной активности личности как меры самодеятельности личности признается автором как наиболее удачное и безупречное. Именно такое понимание активности личности дает возможность автору сделать вывод, что только в условиях действительного гуманизма совпадают в диалектическом единстве конечная и непосредственная цели социально-преобразующего бытия личности, общности и всего общества.

Ключевые слова: социальная активность личности, распределение самодеятельности, гуманизм, творчество, ответственность.

SUMMARY

The article devoted to problem of social activity of the person. The author refers to the study of Russian scientists and he gives his vision of the social activity. Social activity of the person is a measure of the individual performances. This definition allows the author to conclude that only under the conditions of humanity the same ultimate goals and immediate social activity of the individual and society.

Keywords: social activity of the person, humanism, creativity, responsibility.

Міркування над задекларованою темою приводять до висновку, що нам необхідно переглядати і у нових умовах використовувати той теоретико-методологічний матеріал, який накопичений у цій царині радянськими вченими, а не огульно відкидати все, яке нібито повністю політизоване, і ідеалізоване. Треба вилущувати ті зерна, які «не змиті вічністю дощами». Ми дотримаємося такої точки зору і у своїх роздумах спираємося на такі дослідження.

Філософська рефлексія переконає нас, що сама логіка досліджуваних явищ, напрям її розгортання з необхідністю свідчить про те, що прискіпливої теоретичної уваги заслуговує комплекс питань, об'єднаних понятійним блоком «соціальна активність особистості». І це не є випадковістю. Соціальна активність особистості, як явище, нерозривно та органічно пов'язане з розподілом самодіяльності, є персоніфікованим вираженням останньої, її зовнішнім проявом.

Дана обставина зумовлює цілковиту виправданість теоретичних зусиль, які спрямовані на дослідження найсуттєвіших, особливо ж тих, які характеризуються очевидною «зануреністю в проблемну ситуацію» філософських аспектів проблеми соціальної активності особистості. Для такого роду зусиль найближчою метою може бути як спроба більш повного та всебічного аналізу проблеми розподілу самодіяльності з залученням уже напрацьованого та суцього теоретичного доробку проблеми соціальної активності особистості, так і зворотний (зустрічний) процес: можливість збагачення новими логічними характеристиками самої теорії соціальної активності особистості. Останнє може бути результатом повного використання тих методологічних, світоглядних та евристичних можливостей, які надає для цього відношення принцип «розподіл самодіяльності» («самодіяльний розподіл»).

У сучасних умовах, коли до життя покликана небачена досі соціальна енергія, бурхливий океан енергії, який може бути каналізований і каналізується як для цілей творення, так і для цілей «витворення», коли в масовій та індивідуальній свідомості (як результат та наслідок зусиль боротьби «за демократію та загальнолюдські цінності») «попливли» споконвічні уявлення про добро та зло, про честь та безчестя, про вірність та зраду, про істину та брехню; коли стрімко матеріалізується цинічне правило крамарства: «все продається і все купується»; коли вже тече ручаями, а обіцяє текти - ріками кров людська, а саме життя людське (під неугавний та наростаючий гвалт про суверенність, державність та демократію) коштує більше, аніж пара черевиків, але менше, ніж кольоровий телевізор чи персональний комп'ютер; коли стрімко і нестримно наростає процес депопуляції - соціально (політично, економічно, ідеологічно) зумовленого виродження народу, гадаємо, не є несвоєчасним звертання до проблематики, котра, здавалося б, не була і допріч обділена увагою дослідників, у тому числі й філософів. Але, повторюємо, до цих питань: про природу та сутність людської активності, про її основні інгредієнти, чинники, детермінанти і т. д. - треба звертатись знову і знову, а в умовах сьогодення - нагально. Поки ще є кому і заради кого і чого звертатись.

Активність особистості із чіткої та істотної характеристики небагатьох, багатьох і

навіть більшості неухильно тендує до перетворення в сутнісну характеристику всіх членів суспільства. Все це і викликає та зумовлює ту ситуацію, що соціальна активність особистості ось уже тривалий час є об'єктом сталої уваги цілого комплексу наук: психології, етики, педагогіки, філософії. Але, з одного боку, покликана до життя, небачена досі енергія людей, а з іншого - її нерідко діаметральне спрямування, застосування та використання - у вимірах гуманізму та антигуманізму, зумовлюють необхідність нагального та постійного нарощування дослідницьких зусиль у її розробці.

Першочерговим завданням у такого роду зусиллях, природно, є завдання розробки загальносоціологічної (філософської) теорії соціальної активності особистості, на що справедливо звертають увагу автори, які спеціально та ґрунтовно займаються даною проблемою. Субординованими з даною головною, загальною задачею, на наш погляд, також є: напрацювання однозначного за змістом та змістом поняття (у першому наближенні - бодай визначення) соціальної активності особистості; аналіз діалектики соціальної активності та соціальної відповідальності особистості; всебічне дослідження процесу поставання соціальної активності в її онтосоціогенезі: на різних вікових «поверхах» соціалізації особистості; розробка чіткої, науково обґрунтованої типології видів та форм прояву соціальної активності особистості; теоретичне обґрунтування та формулювання критеріїв, оцінок, стимулів розвитку цієї активності; поглиблена проробка всіх питань, пов'язаних з управлінням, культивуванням та неухильним підйомом її; критичний аналіз перетвореної форми соціальної активності - активізму та інші.

Ми зупинимось лише на деяких із названих вище питань, а головне - на питанні формулювання поняття соціальної активності особистості.

Вирішуючи питання про поняття (або, хоча б на перших порах - дефініцію) соціальної активності особистості, варто виходити з того міркування, що це питання, в силу його своєрідності, передбачає, хоча і в імпліцитній формі, відповідь на багато інших (як вже названих вище, так і тих, що залишилися «за кадром») питань загальносоціологічної теорії соціальної активності особистості. Це впливає з визнання того факту, що правильне вихідне

(навіть гранично абстрактне спочатку) визначення об'єкта завжди утримує «в собі», як у принципі, в згорнутому вигляді все те, і що згодом має бути розгорнутим у систему, в цілісну дискурсивно-рекурсивну теорію.

У нашій філософській літературі, а також у роботах окремих зарубіжних авторів є немало спроб дати визначення соціальної активності особистості. Ми свідомо кажемо «спроб», оскільки, на наше переконання, попри те, що кожна з них фіксувала та виражала щось, а нерідко і цілком та вельми суттєве у феномені соціальної активності особистості, проте жодне з них (зрозуміло, з тих, які нам відомі), не досягло рівня вищезгаданої «згорнутості в принцип» і унеможливило тим самим наступне його розгортання в науково бездоганну систему, в теорію. На аналізі деяких із цих спроб ми спинимось нижче детально, але спочатку одне загальне зауваження.

У численних роботах, де так чи інакше зачіпається тема соціальної активності особистості, у вічі впадає одна особливість. При спробах визначення соціальної активності особистості автори, інтерпретуючи її як певну сукупність зв'язків людини з соціальним середовищем, тут же, в об'ємі визначення (дефініції) намагаються перелічити види, типи та форми «соціальної активності особистості»: суспільна, політична, трудова, наукова, художня тощо. Ми не випадково взяли в лапки досліджуваний понятійний блок. Гадаємо, визначення, які вибудовуються за вищенаведеним принципом, мають істотну ваду, гносеологічний дефект. Суть його полягає в тому, що в них ідентифікується власне соціальна активність особистості з видами, типами та формами її прояву. Приймаючи ж до уваги, що останніх у принципі може бути безкінечна множина, то подібні визначення вже більш схожі на, скажемо так, «невизначувані визначення» (Гегель, щоправда, називав подібну ситуацію більш виразно та соковито: «дурна безкінечність»...)

Є ще одна обставина, яка змушує нас особливо підкреслювати необхідність та нагальність формулювання (вироблення) сутнісного, однозначного поняття соціальної активності особистості. Мається на увазі те, що вищеназваний підхід, приваблюючи своєю удаваною простотою та загальнодоступністю, завжди несе в собі небезпеку декларативності, може породжувати ілюзію можливості

непрофесійної розробки, інтерпретації та використання питань, пов'язаних із соціальною активністю особистості. Визначення соціальної активності особистості як міри діяльності останньої, на перший погляд, видається цілком прийнятним. Однак, як цілком справедливо відмічає В.О. Піддубний, у такій його інтерпретації... виключається можливість дослідження суб'єктивного аспекту діяльності» (1.с.7). Подібну ж оцінку подибуємо і в інших працях дослідників, зокрема в роботі С.С. Батеніна «Людина в її історії» (2).

Акцентування уваги на мірі, інтенсивності діяльності як на субстанційній характеристиці соціальної активності особистості здатне в кращому разі охарактеризувати даний феномен «з точністю до форми» виявити суто екстенсивні характеристики людської діяльності, теоретично репрезентувати її виключно кількісний, зовнішній бік. Своєрідною альтернативою подібному підходу виступає розуміння соціальної активності особистості як такого особливого стану діяльності людини, яка характеризується лише і виключно суб'єктивною її складовою. Подібна точка зору характерна, зокрема, для Т.С. Лапіної, М.Ф. Третьякова та інших.

Зрозуміло, ігнорування, чи ж бо навіть недооцінка суб'єктивної складової діяльності при дослідженні соціальної активності неприпустима, однак надмірний наголос на один, лише один з цих, діалектично взаємозв'язаних моментів (розсудкова деформація діалектичної суперечності) у принципі унеможливує досягнення поставленої мети: виробити достатньо прийнятне поняття соціальної активності особистості. Цілком очевидно, що спільною для обох вищенаведених точок зору вадою, вразливим місцем є певна абсолютизація, розрив, а тому й (вільне чи невільне) протиставлення об'єктивного та суб'єктивного начал у складному механізмі соціальної активності особистості. А, між тим, в науковому філософському людинознавстві сутність людини незмінно розглядається лише як нерозривний діалектичний зв'язок об'єктивного та суб'єктивного в ній, як відношення протилежностей однієї сутності, як здійснювана діалектична суперечність.

Позбавлене вказаного недоліку визначення, яке пропонує О.1. Міхеєв: «Активність особистості, будучи способом розвитку самої

особистості у якості цілісної та універсальної людини, є засобом реалізації суспільно-значимих цілей» (З.с 137), а також М. С. Мансуровим: «Соціальна активність - це прояв сутнісних властивостей особистості в суспільному житті, тобто в і тих соціальних умовах, у яких протікає її буття» (З. с. 40). Важливо, що при такому підході до розуміння соціальної активності особистості долається у визначенні вищеозначений дуалізм об'єктивного та суб'єктивного, а також суспільного та особистісного в ній. Але ще більш істотним, є, на наш погляд, те, що у визначенні О.І. Міхеєва виражено словами: «... засобом реалізації суспільнозначимих цілей» (розрядка наша. - Б.Н.). Особливо виділяти та підкреслювати дану обставину змушує те, що достатньо поширеною є точка зору, у відповідності до якої соціальна активність особистості «...може бути прогресивною та реакційною, творчою та удавано творчою» (5. с. 65), що вона «...може бути і позитивною, і негативною, тобто може сприяти розвитку суспільства і гальмувати цей розвиток» (6. с. 77).

З такою точкою зору ми не можемо погодитись. Наступний виклад аргументації дозволить нам доказово мотивувати такий висновок. Поки ж висловимо попередні міркування з цього приводу.

Зміст понятійного (категорійного) блоку «соціальна активність особистості» дуже близький до змісту категорії «діяльність». Однак, якщо діяльність на всіх попередніх етапах розвитку суспільства та людини виступає найбільш загальною характеристикою способу їх існування, способом існування соціальної матерії на етапі її передісторії, то соціальна активність особистості виражає строгу спрямованість, вказує на векторний характер цієї діяльності (власне, вже й не діяльності, але самодіяльності), виражає ступінь актуалізації, ступінь здійснення особистістю її сутнісних сил, виражає міру здійснення людиною своєї свободи, міру її посталої суб'єктності.

Соціальна активність особистості має своїм сутнісним предикатом у першу чергу чітко виражений ціннісний, аксіологічний аспект діяльності, фіксує ступінь відповідності діяльності людини імперативам прогресивного, поступального розвитку історії, розвитку суспільства (в той час, коли в категорії «діяльність» цей аспект зовсім не є визначальним, наявний у ній латентно, в імпліцитній формі,

не репрезентований з такою «рельєфністю»). Саме виходячи з цього, ми вважаємо, що не є доречним та коректним вищеозначене «розширене» трактування соціальної активності особистості, коли практично повністю нейтралізується та елімінується основна специфікуюча її ознака.

І хоча спеціальна теоретична робота по доведенню неприпустимості змішування, отожднення «діяльності» та «соціальної активності особистості», по доведенню необхідності строго розрізнення їх змісту та смислового навантаження допріч ще практично не здійснювалась у відповідній літературі, а їх диференційоване використання (вживання) можна пояснити скоріше логічним передчуттям, аніж результатом теоретичного доведення, тенденція до подібного розрізнення в літературі склалась і є стійкою та наростаючою. На підтвердження такого нашого спостереження зішлемось на думку Б.К. Лебедева: «Соціально-активною в строгому сенсі слова є така поведінка особистості, яка у всіх видах здійснюваної нею діяльності, в кожному вчинкові свідомо та цілеспрямовано служить інтересам народу. Лише цей зміст людської активності надає їй характеру суспільно-історичної творчості, об'єктивної спрямованості на розвиток та удосконалення соціальних відносин, а, значить, і самої людини» (7.с.75).

Щоправда, в даному випадку, ведучи мову про строго прогресивну спрямованість діяльності, яка заслуговує на те, аби бути кваліфікованою як соціальна активність особистості, автор допускає наявність двох її значень (читай: у вузькому та широкому смислах). І хоча, як ми спробуємо довести це нижче, «соціальна активність особистості», це зовсім не «соціальна активність» і не «активність особистості», стосовно до яких таке припущення є цілком коректним, а саме «соціальна активність особистості», відносно якої даний «компроміс» є просто недоречним, сама тенденція, гадаємо, розвивається у правильному напрямі.

Безумовно, категорія «діяльність» та той зміст, що його виражає понятійний блок «соціальна активність особистості» при всіх своїх відмінностях мають безліч «точок дотику», співпадіння і, якщо ми фіксуємо в даному разі увагу на тому, що є в них відмінного, то це зумовлено виключно спеціальною метою даної роботи, але зовсім не свідомою недооцінкою такої єдності.

Завершуючи розгляд питання про неприпустимість розширеного тлумачення змісту соціальної активності особистості, пошлемось ще на один приклад. На цей раз він слугуватиме нам як аргумент, так би мовити, «від протилежного». У колективній монографії «Людина як об'єкт соціологічного дослідження» саме з огляду на таке нерозрізнення між діяльністю та соціальною активністю особистості автори припускаються висновку про наявність «певного балансу» між позитивною та негативною соціальною активністю і про впливаючу з такої констатації необхідність «...здійснення управлінських рішень для розвитку одних видів соціальної активності і боротьби з іншими її проявами» (7.с.103)..

Зрозуміло, не можна заперечувати ні проти висновку про існування діяльності (не підлягаючої, строго кажучи, кваліфікації як соціальна активність особистості), яка носить антигуманний характер, ані проти необхідності прийняття в необхідних випадках усіх, у тому числі й «управлінських», рішень. Хочемо лишень підкреслити, якими далекоглядними можуть бути практичні кроки та дії (та їх наслідки), що вони базуються на недостатньо однозначно інтерпретованому змісті тих чи інших наукових понять та категорій, і наскільки важливою є постійна теоретична робота в цьому напрямі.

Визначення соціальної активності особистості як «...міри самодіяльності особистості» (2.с.177) є, на наше переконання, найбільш вдалим та бездоганним із існуючих. Це, строго кажучи, вже й не визначення, не дефініція, але поняття соціальної активності особистості, це принцип її, який дозволяє застосувати в дослідженні даного феномена весь арсенал, все багатство теоретичних засобів діалектичної логіки і тим самим досягнути його сутність.

Соціальна активність особистості, досягнена як «міра самодіяльності особистості» - це і є понятійний блок, який фіксує діяльність людини саме як позитивну, такий «знак» є невід'ємним параметром власне самодіяльності (ми вже мали нагоду неодноразово говорити про це в попередніх розділах даної роботи), завжди є діяльність по об'єктивізації наукового знання та пізнання; власне є вже не діяльністю, але творчістю. Соціальна активність особистості є завжди активність, яка зорієнтована строго гуманістично, є саме со-

ціальною активністю. У даному випадку предикат «соціальна» виражає не лише і не стільки той очевидний факт, що вона можлива лише в соціумі, а саме направленість цієї активності; те, що у своїх кінцевих цілях і результатах вона виходить виключно із користі та блага, із інтересів як суспільства в цілому, так і багатьох та кожного його члена зокрема. Соціальна - означає не лише передумову та умову поставання індивідуальної активності, не лише прямо вказує на суспільну сутність людини, але є фіксація якості цієї активності, є покладання свідомого (науково-раціонального), гуманістичного, свободотворчого характеру її. Саме ця складова понятійного блоку - «соціальна», несе на собі основне аксіологічне навантаження. Окрім того, предикат «соціальна» - це пряма вказівка на те, що, маючи справу в гуманістичному суспільстві з антисоціальними проявами, ми зіштовхуємось з чим завгодно, але лише не з соціальною активністю особистості. Активізм це чи його залишковий рецидив - встановлюється в кожному випадку особливо, в цілком конкретному контексті.

Резюмуючи сказане, можна зробити цілком слушний висновок, що дуальний характер, вірніше - дуальна природа предиката «соціальна» субстанційно зумовлена тим, що, по-перше, людина завжди детермінована суспільством, є «ансамбль суспільних відносин» (така її сутність у дійсності), а по-друге, що її діяльна, творча сутність в умовах поставання практичної всезагальності творчості, поставання практичної всезагальності розподілу самодіяльності співзвучна суспільному розвитку в цілому і реалізується (здійснюється) в загальному руслі вирішення завдань по фундаменту суспільства дійсного гуманізму. Будь-яка ж антисоціальна діяльність (прояви її) у суспільстві дійсного гуманізму може і повинна розглядатись як залишковий, або ж свідомо інспірований прояв активізму. Причому важливо підкреслити, що середини тут немає і бути не може - це з необхідністю впливає з визнання суспільної сутності людини. А тому «асоціальність», «соціальна пасивність», «соціальна індіферентність», «соціальна апатія» тощо - це також активізм, оскільки вони завжди - удавана, мнима асоціальність. Вони потенційно, а там де для того виникають мінімальні передумови - актуально: антисоціальність.

Великого, я б сказав ізначального, зна-

чення у виявленні особливостей процесу соціалізації особистості набуває проблема набуття нею переконань. Ученими розгорнута інтенсивна робота по дослідженню всього багатоманіття проблем, пов'язаних із переконаннями особистості. І тут багато залежить від того, як розуміти сам феномен «переконання», а, наскільки ми можемо про те судити, в цьому питанні ще не досягнуто якоїсь визначеності, а тим більше однозначності. Керуючись мотивами, які стануть зрозумілими із нашого подальшого викладу, спробуємо висловити про це свої міркування. Отже, що є переконання?

Відомо, що весь устрій людського діяльного буття може бути «розкладений» на такі його складові, які, залежно від спеціальних цілей дослідження можуть вичленовуватись та розглядатись як відносно самостійні об'єкти. У плані, що він нас цікавить, достатньо обмежитись та зупинитись на трьох таких складових: «мислення», «почуття», «практична дія». Принагідно відмітимо, що ці визначення людини в сучасному, в тому числі і філософському, людинознавстві, в теорії, яка має справу з гуманістичною проблематикою, розглядаються в нерозривній діалектичній єдності, в їх органічному взаємопроникненні та взаємозумовленості. Це цілком природно та прийнятно, оскільки в самому практичному житті, в міру поставання дійсного гуманізму, гуманістичного способу буття суспільства та людини, починає складатись їх органічна цілісність, без якої немає ні самодіяльності, ні творчості (ні, відповідно - цілісної людини та цілісного суспільства). А переконання саме і є одним із принципово важливих «інгредієнтів» подібної цілісності. У першому наближенні переконання можна охарактеризувати як певний інтегративний параметр особистості, який «цементує» три основні вищезазвані складові людського єства. В більш вузькому смислі (знову ж таки в першому наближенні) переконання можна визначити як цілком певний «стан душі» особистості, що займає своє «місце» між мисленням та практичною дією. Переконання є чуттєво-раціональним (вольовим, емоційним) призвідником, безпосереднім каталізатором практичної дії. Така, якщо й не загальноприйнята, то, принаймні, домінуюча точка зору на суть феномену переконання. Схильні прийняти таку його інтерпретацію і ми, щоправда, з одним істотним уточненням: щоб сформува-

лось саме переконання а не будь-що інше, можливо і схоже на переконання (фанатизм, віра, упередженість, передсуд, марновірність тощо) - мислення (і знання, і пізнання) мають бути істинними, мають бути науковими. Особливо підкреслимо: це не бажана, але строго обов'язкова умова.

...Переконання (переконаність) - виключна монополія (прерогатива) людини, особистості, якій доступна дійсна, раціональність природи, історії, мислення, самої себе - гуманістична раціональність.

«Справжня раціональність, яка досягається лише як раціональність самого творчого процесу, як раціональність логіки евристичної діяльності. Завдячуючи чому діяльність людини здатна здійснювати творчий розвиток? Завдячуючи одній лише вже освоєній та фіксованій людиною необхідності? Ні в якому разі. Слідування лише вже освоєній та зафіксованій необхідності, яка колись була відкрита в акті творчості, перетворює культуру людства в рутину, в косний «порядок речей». Великі істини, якщо їх змертвити, канонізувати, роблять своїх прихильників жалюгідними епігонами, які перестають розуміти їхній справжній смисл. Творчість здійснима лише з освоєнням ще не освоєних нових необхідностей. Цей перехід, цей вихід за межі старої необхідності може здаватись досягненням негативної свободи від будь-якої необхідності. Насправді, звичайно, це не свобода від будь-якої необхідності, але звертання до нової особливої необхідності в межах її всезагальності.

Яким же чином можливе подібне звертання? Воно можливе лише для людини, яка все глибше освоює всезагальні необхідності дійсності. Людина перетворює їх в особливі закони своєї діяльності. Вона робить тим самим категорійні визначення дійсності також і визначеннями свого мислення, в якому вони й кристалізуються як його змістовна логіка. А це є справжня раціональність, раціональність самого творчого процесу, в якому людина саме тому в спроможі проникати в особливий конкретний предмет своєї діяльності, що бере його в універсально-всезагальних, субстанційних характеристиках будь-якого предмета, розпредмечуючи його, а не просто використовуючи чисто зовнішнім способом. Сам будучи втіленням цієї універсальної всезагальності предметного світу - в міру її освоєності ним -

він і виступає як суб'єкт, який не протистоїть світу об'єктів суто зовнішнім чином, не є відгородженим від нього, але навпроти, приймає на себе та вилаштовує самого себе із нього і виключно із нього. І лише в незавершеному продовженні такого вилаштовування, у процесі освоєння нового, людина утримує також і старий, допріч освоєний зміст. Лише в устремлінні зробити природний світ своїм власним, ототожнити себе з ним, перетворивши його субстанційні закони в закони своєї діяльності як суб'єкта, людина воістину є людина. І тоді вона є творець» (8.с.97-98). Лише при тій невідмінній умові, що людина є носієм, суб'єктом вказаної раціональності, яка, у свою чергу, знаходиться в перманентному розвитку, вона може бути переконаною людиною, а тому - соціально-активною людиною, соціально-активною особистістю. Збагачення понятійного блоку «соціальна активність особистості» новими логічними визначеннями передбачає, на наш погляд, виконання ще одної обов'язкової вимоги: зняття в ньому всього змісту категорії «особистість».

Субстанційною ознакою особистості соціально-активної є її духовність. Духовність - це світоглядно чітко зорієнтований у напрямі вектора дійсного гуманізму духовний світ людини. Духовність - це чітка та визначена орієнтація внутрішнього світу особистості на практичне здійснення основного імперативу гуманізму: людина є ціль, самоціль, вище надбання та цінність історії. Кожна людина. Ціль, але не засіб. Ми схильні вважати, що духовність - вимір, однопорядковий з переконанням та інтелігентністю. Переконання, про що щойно йшлося, ґрунтуються на засадах істинного, наукового пізнання та знання реальності та дійсності, передбачають формування на підґрунті розсудку вищого (власне - найвищого) рівня інтелекту - розуму; водночас передбачають проникнення розуму в сферу чуттєвості особистості і формування такого її стану, коли відчуття стають розумними, а розум - відчувачим. Відповідно, переконання виступають безпосереднім спонукальним чинником до практичної дії, до практики, але такої практики, яка є об'єктивацією та уречевленням - опредметненням науки на засадах дійсного гуманізму.

З духовністю та переконанням, на наш погляд, органічно корелюється ще один сут-

нісний вимір особистості - інтелігентність. Інтелігентність - це практично здійснювана духовність, або, ще лаконічніше - гуманізм у дії. В основі ідеї гуманізму (ідеї не zdeформованої, не спотвореної, не знічевленої) з того часу, як ця ідея стала науковою - інтелігентність. Можна сказати навіть так: ідея, теорія та метод здійснення дійсного гуманізму - це адекватна та послідовна форма втілення інтелігентності. Справжній гуманізм опирається на істинну інтелігентність, формує та культивує її. Інтелігентність - це сплав інтелекту та практичної дії, здійснюваних у напрямі здійснення основного імперативу та принципу гуманізму: кожна людина є ціль. Можна зробити висновок: міра практичної всезагальності особистості як цілі тотожна мірі її гуманістичності.

Все сказане вище підводить нас до того доволі простого висновку, що дослідження соціальної активності особистості завжди має бути (притому - неодмінно) дослідженням соціальної активності як міри самодіяльності особистості. А визначення, у свою чергу, самодіяльності як внутрішньо мотивованої, самообґрунтованої та самодетермінованої діяльності, означає лише те, що це є діяльність (власне - вже творчість) за переконанням, мотивована переконанням, діяльність переконаної, себто володіючої науковою формою знання та пізнання та практично діючої у повній відповідності до цього та такого знання та пізнання особистості. Отже, в досліджуваному понятійному (категорійному) блоці (соціальна активність особистості) кожна без винятку її складова: «соціальна», «активність», «особистість» - повинна нести повне змістоване навантаження. Повне.

Ця умова тим більше обов'язкова та істотна, що в залежності від вибору суб'єкта соціальної активності (вибору «одиниці» її: «один», «кілька», «багато», «всі»), можлива цілком визначеність відносно того, про кого і про що йдеться: про соціальну активність суспільства, класу, нації, етносу, соціальної групи, колективу чи власне особистості.

Нерідко можна зустріти наукові розвідки, автори яких, вочевидь, вважають несуттєвим уточнення цієї «одиниці». А мова, між тим, йде саме про соціальну активність «особистості». І в цьому плані ми схильні вважати теоретично неповновартісною та збитковою будь-яку формулу, трактує про соціальну

активність, або ж про активність «взагалі» (за винятком тих випадків, коли останні використовуються як аналоги категорій «розвиток», «діяльність» тощо). Розподіл самодіяльності, творчість, будучи розвитком у його найбільш розвиненій формі, детермінує те, що соціальна активність особистості як міра самодіяльності служить одночасно також і мірою позитивності в діяльних проявах особистості. Така її специфіка зумовлює необхідність розглядати соціальну активність особистості в тісній взаємодії з відповідальністю особистості. Для особистості соціально-активної характерне загострене (строго кажучи - нормальне) почуття відповідальності. Це зумовлено тим, що остання виступає мірою зв'язку особистості з іншими людьми, з суспільством; мірою людського, суспільного: людяності особистості. Воно змушує особистість розглядати, оцінювати та співвідносити свої власні інтереси та свою самодіяльність з якістю та аксіологічним «знаком» їх соціальної значимості, з мірою відповідності їх об'єктивній необхідності прогресивного поступу людства. Це почуття набувається людиною в процесі її соціалізації і є одночасно як показником ступеня соціальної активності особистості, так і критерієм її соціальної зрілості.

Вищенаведене розуміння соціальної відповідальності особистості, не викликаючи заперечень по суті, набирає ще більшої строгості та однозначності, більшої повноти та змістовного багатства, якщо її розуміти як «зняту» в соціальній активності особистості, оскільки предикат «соціальна», як відмічалось, саме й виражає насамперед момент співпадання інтересів особистості, інтересів інших людей (колективів, груп тощо), інтересів суспільства. Особливо підкреслимо, що соціальна відповідальність і соціальна активність особистості співпадають у тому плані, що так само, як не може бути пасивною перша, не може бути безвідповідальною друга. А якщо це так, то можна зробити висновок, що ступінь соціальної активності особистості є одночасно і ступенем розвитку та здійснення соціальної відповідальності особистості.

На підтвердження подібного висновку пошлемось на одне з нечисленних у нашій філософській літературі (сподіваємося - поки що) припущень з приводу відповідальності особистості, що трактують останню в нерозривній

єдності з соціальною активністю особистості. «Саме відповідальність визначає принцип добровільності, який характеризує соціальну активність особистості. Це по-перше. По-друге, усвідомлення та почуття відповідальності виступає вельми істотним фактором направленості (векторальності) соціальної активності. Відповідальність як регулятор поведінки надає соціальній активності відповідної спрямованості, при якій у якості загальної цілі своєї активної творчої діяльності особистість ставить ціль служіння прогресу людства. Потретє, відповідальність орієнтує не просто на здійснення тієї чи іншої діяльності, але на здійснення її з найбільш повною віддачею сил та здібностей, енергії та ініціативи.

Таким чином, соціальна відповідальність виступає важливою детермінантою та рисою позитивно направленої соціальної активності, яка веде до всебічного розвитку особистості. Вона переводить багатство внутрішнього світу на мову практичних діянь» (9.с.20). У наведеному фрагменті послідовно проведена ідея про діалектичну взаємодію соціальної активності особистості та її відповідальності. Однак, впадає у вічі, яким дисонансом звучить тут все той же мотив «розширеного» розуміння соціальної активності особистості, що змушує автора робити обмовки, спеціально відмічати та підкреслювати моменти «векторальності», «позитивності» її тощо. А між тим, останнє - то є органічно притаманний, сутнісний параметр соціальної активності особистості, без цих «направленості» та «позитивності» остання просто перестає бути.

До слова, ще раз про «позитивність». Часто в це поняття вкладається смисл, який обмежується суто моральним (етичним) його значенням: «добро», «корисність», «приємність» тощо. Між тим, гадаємо, було б неправильним так збіднювати зміст цієї категорії (саме так: категорії і при тому з дуже солідним філософським родоводом). І хоча теоретична робота такого роду, судячи з всього, ще попереду, категорія «позитивне» не повинна ідентифікуватись виключно з тим, що є смисловою антитезою «негативного». Вона становить собою надзвичайно цікавий методологічний, гносеологічний та світоглядний фокус, у якому здійснюється «переплавка» досоціального, об'єктивно-необхідного, належного в соціальне, вільне, позитивне. Можна сказати, що по-

зитивне - це є соціальна форма буття належного, необхідності.

Будучи мірою самодіяльності, мірою здійснення особистістю своєї свободи, соціальна активність особистості водночас виступає і способом реалізації суцільних форм соціалізації особистості і формою прогресивного розвитку її. А в такій своїй ролі вона водночас є показником дієвості та ефективності такого істотного компоненту її (соціалізації), яким є виховання особистості. Щоб бути соціально-активною особистістю, необхідно бути багатим потребами та можливостями своїми, багатим інтересами та ідеалами. Просто - багатим. Вся система суспільних відносин, ідей, інститутів суспільства дійсного гуманізму покликана цілісно розвивати, культивувати соціальну активність особистості вже з огляду на свою власну сутність, оскільки сам дійсний гуманізм є нічим іншим, як продуктом, породженням, результатом і водночас - умовою цієї активності, умовою самодіяльності всіх, багатьох і кожного. Лише в подібних соціальних умовах особистості (індивіду попервах) надається та гарантується дійсна можливість широкого вибору себе, свого самоздійснення, ствердження та утвердження себе в якості цілісної особистості - родової, самодіяльної, усупільненої людини.

У суспільстві дійсного гуманізму соціальна активність особистості детермінується не стихійно, спорадично, але як результат цілеспрямованих, науково обґрунтованих та планомірно здійснюваних зусиль (духовних, емоційних та практичних) суспільства, його інститутів та органів по відношенню до кожного свого члена. Для того, щоб виховати таку особистість, «...немає іншого шляху, окрім розвитку справжньої, самостійної активності самих тих, хто виховується, окрім розвитку їх власного діяльно-критичного мислення. Адже творчість розпочинається зовсім не тоді, коли створюється або ж відкривається щось нове для людства, - творчість внутрішньо притаманна людській предметній діяльності з часу її формування у дитини... І якщо вже нагромаджена людська культура не освоюється постаючою людиною творчо, то вона й не подарує своїм сучасникам нового: творчість нового є продовження творчості при розвиткові діяльних здібностей людини. Ось чому діяльно-критичне відношення до світу не стане результатом ви-

ховання та освіти в його процесі, якщо воно не проникало собою, не пронизувало весь цей процес, якщо воно не служило рушійним началом його здійснення. Не можна догматичними методами виховувати творчу особистість» (10.с.341).

Важливим у цьому плані видається висновок, що впливає з діалектики розподілу самодіяльності: за допомогою цього категорійного відношення можна відобразити, теоретично відтворити сутність взаємодії суспільства та особистості в процесі соціалізації, а, відтак - і весь процес виникнення, поставання та розвитку соціальної активності не лише на якомусь певному, жорстко фіксованому віковому «поверсі» життя особистості (індивіда), але протягом практично всього її життя, оскільки розподіл самодіяльності досліджує (відображає) не лише механізм дії власне цих посталих уже розподілу та самодіяльності, але й з не меншою увагою та прискіпливістю - передумови, умови, засоби, форми, методи, фактори її поставання і розвою на всіх етапах людського життя. У цьому ми схильні вбачати істотно більшу в порівнянні з такими як «соціалізація», «виховання», «освіта» і цілим рядом інших, поняттями, продуктивну (методологічну та евристичну) спроможність даного категорійного співвідношення. Зв'язано це з тим, що зміст вищенаведених понять знімається в даному співвідношенні, а отже, включається в новий змістовний синтез, а отже, збагачує їх власний зміст.

В умовах дійсного гуманізму наявно суцільні всі чинники, які дозволяють формувати «...універсальність індивіда не в якості мислимої чи удаваної, але як універсальність його реальних та ідеальних відношень» (11.с.36). У суті своїй це зумовлено тим, що лише в умовах дійсного гуманізму співпадають у діалектичній єдності кінцева та безпосередня цілі соціально-перетворюючого буття особистості, спільнот та всього суспільства. Суть цього співпадання полягає в тому, що в умовах, коли може повноцінно та без перешкод і деформацій здійснюватись процес усупільнення «всього суспільного життя на ділі», матеріальні, як власне, і всі інші, відносини суспільства знаходяться під свідомим контролем усього суспільства і воно може, на строго наукових засадах здійснювати управління розвитком власного життя у всьому багатоманітті його, маючи при цьому ви-

щою та кінцевою метою своєю людину.

Якщо розподіл самодіяльності, який осягається як діалектична взаємодія вищого (практично-гуманістичного) типу соціальної форми та характеру діяльності виявляє субстанційні параметри цієї діяльності, осягає її як таку, що трансформується у творчість, то соціальна активність особистості (як міра самодіяльності особистості) дає досліднику можливість більш змістовно, послідовно та теоретично-конкретно репрезентувати механізм власне розподілу самодіяльності, збагатити його новими логічними визначеннями. Тим самим розширюються антиципаційні можливості здійснюваного категорійного синтезу, з'являються підстави для аргументованого висновку про те, що соціальна активність особистості (як і розподіл самодіяльності) розвивається в напрямку обретення статусу практичної всезагальності.

Уже перший теоретичний погляд на понятійний блок «соціальна активність особистості» дозволяє виявити ознаки його, які корелюють з категорійним блоком «розподіл самодіяльності». Це, в першу чергу, стосується змісту таких «пар», як «розподіл» - «соціальна» та «самодіяльність» - «активність особистості». Гадаємо, це не є випадковим співпаданням, але є необхідно впливаючий із дискурсивної та рекурсивної природи наукового знання та пізнання наслідок: відображення логічними категоріями спорідненого (опосередковано-спорідненого) змісту. Однак їх істинна (сутнісна) спорідненість встановлюється не стільки цією кореляцією, скільки статусом соціальної активності особистості як міри самодіяльності, тобто тим, що є невід'ємною кількісно-якісною характеристикою самодіяльності (а отже - і розподілу самодіяльності) в їх зовнішньому, персоніфікованому прояві. Витлумачена саме так соціальна активність особистості може слугувати надійним критерієм (індикатором, показником міри) свободи особистості, характеризує ступінь розвитку особистості, ступінь включеності її в культурно-творчий процес. Саме тому здоровим (нормальним) суспільством може вважатись лише таке суспільство, яке створює умови, при яких будь-яка соціальна активність була б водночас і глибоко особистісною активністю, тобто була б спроможна перманентно зумовлювати актуалізацію нових рівнів внутрішнього потенціалу особистості як у процесі розпредметнення вже суцільної культу-

ри, так і в процесі актуалізації - незавершеному творенні нового культурного світу.

Можливо саме про таке мріяв, розмірковуючи над теорією «спорідненої праці», наш Григорій Сковорода.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поддубний В.А. Социальная активность личности в сфере труда // Автореф. дис. канд. философ. наук. – К., 1977.
2. Див.: Батенин С.С. Человек в его истории. – Л., 1976.
3. Михеев А.И. Развитие человека и социальная активность личности // Вопросы философии и социологии. – Л., 1981.
4. Мансуров Н.С. Теоретические предпосылки прогнозирования развития личности и ее активности // Активность личности в социалистическом обществе. – М., 1976.
5. Алексеевская А.И. Методологические аспекты исследования активности личности // Проблемы философии. – 1977, № 39.
6. Осичнюк Ю.В. Суспільний ідеал і соціальна активність особистості. – К., 1974.
7. Лебедев Б.К. Возрастание социальной активности личности. – Казань, 1976.
8. Батищев Г.С. Творчество и рациональность / Человек, творчество, наука. – М., 1967.
9. Рудковский Э.И. Соотношение свободы и ответственности личности в условиях социализма // Автореф. дис. канд. философ. наук. – Минск, 1977.
10. Батищев Г.С. Задачи воспитания нового человека // Ленинизм и диалектика общественного развития. – М., 1979.
11. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов // К.Маркс и Ф.Энгельс. – Соч., 2-е изд. – т. 46. – ч.2.